

**Лекція 10. ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ.
ПЕРЕМОГА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ
(1918-1921 рр.)**

Після падіння гетьманата П.Скоропадського прихід Директорії до влади не призвів до спокою українське суспільство. Наступний, 1919 рік, був одним із найтяжчих в історії України. Директорія, яка прийшла до влади внаслідок опозиції до попереднього уряду, опинилась у скрутному становищі. Вона, як і політичні сили, що підтримали її у боротьбі проти гетьмана П.Скоропадського, не мала чіткої програми державно-національного відродження. Усе це призводило до нескінчених суперечок і з'ясувань стосунків між політичними течіями і окремими лідерами. Представники політичних сил з перших своїх кроків виявили різні підходи до організації влади в Україні. Одні з них відстоювали парламентську форму влади, інші – були прихильниками радянської системи.

Відновлення Директорією УНР вороже зустріла Антанта. Вона продовжувала сприймати Україну як частину небільшовицької єдиної і неділимої Росії. Цим принципом керувались держави Антанти, висадивши у грудні 1918 р. свої війська в Одесі на підтримку білогвардійського руху. Поразка Австро-Угорщини у світовій війні призвела до її розпаду. Це давало західним українцям надію здобути незалежність і об'єднатись з Наддніпрянською Україною в Єдину Соборну державу.

Як розвивались ці та інші події в Україні має відповісти ця лекція. Вона буде побудована за таким планом:

1. Утворення Західної Української Народної Республіки. Акт Злуки УНР та ЗУНР.
2. Поширення громадянської війни та іноземної інтервенції в Україні. Втрата Україною незалежності.

1. Утворення Західної Української Народної Республіки. Акт Злуки УНР та ЗУНР. Перебіг подій в Україні восени 1918 – початку 1919 р. переконливо свідчить, що протиборствуючі сили не могли порозумітися і знайти шлях до громадянського миру. Дещо по іншому склались обставини у Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті. Протягом багатьох століть, перебуваючи під владою східних держав більша частина населення цих українських земель прагнула до возз'єднання з Наддніпряниною або Великою Україною.

Розглядаючи питання утворення Західної Української Народної Республіки наприкінці 1918 року, зробимо короткий історичний екскурс у кінець вісімнадцятого та дев'ятнадцяте століття. З історико-методологічної точки зору це надто важливо, тому що стане зрозумілим, яким чином визрівали умови для державотворення на частині етнічних українських земель, що в різні періоди вітчизняної історії до 1918 року перебували під владою Угорщини, Польщі, Австрії, а потім Австро-Угорщини.

Висвітлення таким чином питання є важливим і тому, що воно є ключовим в усвідомленні, чому на початку двадцятого століття не відбулось об'єднання етнічних українських земель в одну Українську Соборну державу. Саме до цього віками прагнули українці, які жили під владою чужоземців.

Подивимось, що собою уявляла Західна Українська Народна Республіка. Вона об'єднала українські етнічні землі, історична назва яких Буковина, Галичина, Закарпаття. Назва першого регіону з XIV століття походить від лісних масивів буків. Українська її частина – це територія сучасної Чернівецької області. Вона розташована між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії рік Пруту та Серету. Південна Буковина входить до складу Румунії. До середини XVIII століття Північна частина Буковини входила до складу Молдавії.

На початку останньої чверті XVIII століття, коли вона у 1774 році перейшла від Молдавського князівства до Австрії, в ній проживало 69% українців, 26% румунів і 5% вірменів, євреїв, греків, німців, поляків. Австрія захопивши її територію, провела тут низку реформ, які негативно позначились на подальшому розвитку Буковини. На адміністративні посади імператор Австрії призначав румун (вважалось, що Буковина – румунська територія).

Румунська знать не допускала селян до освіти і проводила румунізацію та латинізацію. Викладення у початкових школах велось румунською та польською мовами. Національний гніт посилювався тим, що селяни були українці, а поміщики – румуни.

В першій половині XIX століття у Буковині виникають селянські заворушення. Найбільшим з них було повстання у 40-х роках, яке очолив Лук'ян Кобилиця. Повстання мало яскраво виражений соціальний характер. Його мета – домогтись автономії Гуцульщини. У 1861 році Буковину визнано “корінним краєм” Австрії, хоча всі інститути автономії перебували в руках румунів та австрійців. З 70-х років посилюється боротьба українців Буковини з румунами та німцями за відокремленість. На рубежі XIX і XX століть (до 1914 року), можна сказати, було сформовано провідну українську ідеологію. Цьому сприяли контакти буковинських, галицьких та наддніпрянських вчених і громадських діячів, які активізувались наприкінці XIX - на початку XX ст.

Наступна складова частина етнічної української землі Галичина. Вона розташована на північ від Карпатських гір в басейні річок верхньої і середньої течії Дністра та верхніх течій Західного Бугу і Сяну. Сьогодні українська територія Галичини (Східна) охоплює території Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської (за винятком північної її частини) областей. Землі Західної Галичини входять до складу сусідньої з Україною Польщі.

Галичина під владою Австрії опинилась внаслідок першого поділу Польщі у 1774 року. Як і в Буковині, у Галичині австрійським урядом були

проведені соціально-економічні реформи, як то: обмежено право поміщиків над селянами, їм дозволялося шукати заробіток де завгодно; селяни отримали право без дозволу поміщиків одружуватись, віддавати дітей до шкіл тощо. Реформовано було суд і податкову систему. Але становище українських селян у Галичині продовжувало залишатись тяжким, тому що вплив польської шляхти не зменшувався.

Австрійські реформи хоча і мали деяке практичне значення для підвищення матеріального рівня життя, більш позитивно вплинули на моральний стан українців, розбудили їх енергію для боротьби за майбутнє. Разом з культурним піднесенням тут виникають революційні рухи. Позитивно позначились на розвитку Галичини польське повстання 1830 року, а також революція, яка розпочалась в Європі у 1848 році. Вона охопила і Галичину. Під її впливом у Львові було засновано Головну Руську Раду. Основною програмною ціллю Ради було об'єднання Галичини, Буковини і Закарпаття. Це суперечило планам польської шляхти, які прагнули перетворити Галичину у польську провінцію і вони домагаються впливу на Головну Руську Раду.

Конституція Австрії 1861 року хоч і надала Галичині автономію з власним сеймом, однак полонізація краю продовжувалась – в адміністративних органах, в суді, самоуправлінні та економіці польська шляхта продовжує займати ключові позиції.

Відносини між поляками та українцями загострились після придушення польського повстання 1863 року. Це активізувало процес створення українських політичних організацій. У 1890 році тут засновано Українську Радикальну партію, провідне місце в якій займали Іван Франко і Михайло Павлик. З цього часу українська інтелігенція все більше починає політизувати суспільне життя. У 1900 році у Львові і Харкові серед студентської місцевої молоді народжується програмна ідея - створення самостійної Української Держави.

Закарпаття – третя територія Західної України. Воно відображає історичну назву українських етнічних земель, розташованих на південних схилах Карпатських гір та басейні ріки Тиси. Сьогодні це територія Закарпатської області України. Вона межує з Львівською та Івано-Франківською областями та країнами далекого зарубіжжя – Румунією, Угорщиною, Словаччиною.

Правління австрійських імператорів Марії Терези та Йосипа II супроводжувалось реформуванням і на Закарпатті, яке позначилось певними позитивними змінами в житті селян. Але наступник Йосипа II Леопольд відновив кріпацтво. У 1848 року в Закарпатті посилювався повстанський селянський рух. У 1867 році Закарпатська Україна перейшла під владу Угорщини.

Таким чином, Буковина, Галичина та Закарпаття до кінця 1918 року залишались відокремленими державними кордонами від більшої частини України, яка входила до складу царської, а потім Радянської Росії.

В долі українського народу Буковини, Галичини, Закарпаття було багато спільного. Він терпів тяжкий гніт угорських, польських та румунських правлячих кіл. Для них характерним було суцільне безправ'я в політичному і соціальному плані. Австрія, до складу якої входили ці народи дуже мало робила для того, щоб захистити українське населення. Протягом усього ХІХ століття вони вели боротьбу проти гноблення в усіх формах, щоб зберегти своє національне коріння.

Перша світова війна 1914-1918 років круто повернула долю українців цих регіонів. Поразка у війні Четвертого Союзу у жовтні 1918 р. сприяла стрімкому розпаду Австро-Угорської імперії. Народи, що були під владою Габсбургів, побачили можливість створення власних національних держав. Цією метою жили і західні українці. Процеси державотворення у Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатті докорінно відрізнялися від процесів, які проходили на території Наддніпрянської України.

На Східну Галичину претендувала Польща, яка у грудні 1917 р. одержала незалежність від Радянської Росії. Польща розпочала військові дії проти українців, чехів, німців і литовців, які не бажали бути у складі Польської держави.

У той час, коли стала очевидною поразка Австрії у світовій війні, провідні політичні партії, представники церкви Східної Галичини та Буковини 18 жовтня 1918 р. скликали Загальні Збори і утворили Українську Народну Раду. Їй було надано статус представницького органу майбутньої держави, а також проголошено на об'єднання усіх західноукраїнських земель в одне ціле.

Народна Рада з дозволу австрійського уряду 1 листопада ввела свої військові сили у Львів, а потім і на інші території Східної Галичини. 13 листопада було проголошено про утворення ЗУНР. Було обрано її Президента – ним став Є.Петрушевич, затверджено Державний Секретаріат (уряд) – його головою став лідер Національно-демократичної партії К.Левицький.

Слід відзначити, що внутрішня політика уряду ЗУНР не знайшла підтримки у широких верств населення. Національна Рада рішуче виступила проти передачі землі селянам. Це звузило народну підтримку ЗУНР. Першою поразкою ЗУНР був відступ зі Львова у Тернопіль під натиском польських військових сил 22 листопада.

Класова боротьба, яка загострилась у розколотому за національними ознаками суспільстві, стимулювала розвиток комуністичних сил. 26 січня 1919 р. у Дрогобичі відбулась конференція, делегати якої представляли 10 тис. робітників Прикарпаття. Вони виразили недовіру Народній Раді й закликали населення підтримати встановлення влади Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Було визнано за необхідне домагатись возз'єднання Східної Галичини з Радянською Україною.

14 квітня 1919 р. більшовики підняли збройне повстання у Дрогобичі і проголосили перемогу Радянської влади. Війська Народної Ради після

кровопролитних боїв зайняли місто. Але вже наприкінці червня польські війська окупували всю територію Східної Галичини і Західної Волині.

Майже так само розвивались події і у Північній Буковині та Холмщині й Закарпатській Україні. У Чернівцях виникло двовладдя – національні політичні партії утворили свої уряди. Український національний комітет орієнтувався на ЗУНР, румунська національна Рада – на Румунію. Коли під впливом Комуністичної партії Буковини в деяких районах почали виникати Ради робітничих депутатів, Буковинське Народне Віче проголосило возз'єднання Буковини з Радянською Україною. У відповідь на це війська королівської Румунії з дозволу країн Антанти захопили територію всієї Буковини, Національна Рада проголосила себе єдиною владою у краї.

Наприкінці січня 1919 р. у Хотині було піднято повстання і утворено Хотинську Директорію. Було створено повстанську армію, яка налічувала 30 тис. чоловік. Але не маючи підтримки з боку Радянської України, повстанські загони вимушені були перейти через Дністер на територію УСРР.

Закарпаття, про що вже говорилось, перебувало у підпорядкуванні угорської адміністрації. У листопаді-грудні 1918 р. тут почали виникати Ради робітничих депутатів. Селяни виступали за право володіння землею. Однак і територія Закарпаття стала об'єктом для захоплення її сусідніми державами. Так, Чехословаччина з дозволу Антанти на початку 1919 р. захопила Західну частину Закарпаття, Румунія – Південно-Східну.

На початку січня 1919 р. у Харкові, де ще у грудні 1918 р. було відновлено Радянську владу, побувала делегація закарпатських селян, яка заявила, що населення краю чекає на прихід радянських військ. 21 січня у Хусті Закарпатські Всенародні Збори висловилися за возз'єднання з Радянською Україною. Правда, лунали пропозиції щоб Закарпаття залишилось у складі Угорщини, Чехословаччини або ЗУНР.

21 березня 1919 р., як і в Угорщині, на неокупованій території Закарпаття влада перейшла до Рад робітничих і селянських депутатів. Було

сформовано Русинську Червону гвардію, а потім і дивізію, яка у складі угорської Червоної армії воювала з чеськими та румунськими інтервентами. Радянський уряд Угорщини надав краєві територіальну автономію і право на самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною. Був прийнятий декрет про націоналізацію поміщицьких земель і промисловості. Місцева буржуазія зустріла ці акти вороже. У кількох містах “руські народні ради” на початку травня прийняли постанови про приєднання території Закарпаття до Чехо-Словацької держави. Директорія та уряд УНР не заперечували проти цього. Наприкінці липня 1919 р. Закарпаття було окуповано чеськими військами.

Після проголошення ЗУНР 13 листопада 1918 р. відбулась зустріч діячів Національної Ради з представниками Українського Національного Союзу. Але було вирішено не проголошувати єдність з гетьманською Україною. Під час повстання проти П.Скоропадського уряд ЗУНР 1 грудня 1918 р. уклав договір з Директорією про возз'єднання з УНР. 3 січня 1919 р. Українська Народна Рада у Станіславі (нині Івано-Франківськ) затвердила цю угоду. Урочиста церемонія возз'єднання відбулася у Києві 22 січня 1919 р. В.Винниченко навіть підготував Універсал з приводу цього історичного акту. Він мав бути затверджений Установчими Зборами України. Але акт возз'єднання залишився декларацією більш ніж на 20 років. Польські війська посилили наступ на ЗУНР і захопили повністю її територію. Директорія УНР під натиском військ Червоної армії залишила Київ і більше в нього вже не повернулася.

2. Посилення громадянської війни та іноземної інтервенції в Україні. Втрата Україною незалежності. Хто винен у розв'язанні громадянської війни в Україні – є одним із болючих питань вітчизняної історії: Керенський, Корнілов, Краснов, Каледін, Колчак, Денікін, Врангель, Махно та інші вожді, Центральна Рада й більшовики на чолі з Леніним або

іноземці? Добре відомо, що більше всього пролито крові робітників, селян та інтелігенції.

Є очевидним, що історичний хід подій вимагав від політичних партій, їх лідерів утвердження влади не однієї партії, іншими словами її диктатури, а широкої за своєю соціальною базою революційно-демократичної коаліції для успішного проведення демократичних перетворень. Тільки це могло запобігти розв'язанню громадянської війни, що призвела до величезних людських втрат.

Насамперед, не дійшли до згоди Центральна Рада і Рада Народних Комісарів РРФСР. Центральна Рада не приховувала своїх антирадянських настроїв, сприяла підтримці антибільшовицького руху, пропускаючи війська донських і кубанських козаків через свою територію. Збройна боротьба в Україні створила умови, за яких країни Антанти знайшли привід для свого вторгнення на її територію.

Висадивши свої війська на територію України, Антанта зобов'язалась підтримувати порядок на Півдні Росії. У чорноморських портах від Одеси до Новоросійська навесні 1919 р. налічувалось до 60 тисяч вояків Франції, Англії, Греції, Румунії, Польщі. Плани Антанти передбачали зайняття основної частини України, в тому числі Києва і Харкова. Директорія неодноразово висловлювала протести проти такого розвитку подій.

Спроби Директорії силою зайняти Одесу і встановити свою владу закінчились поразкою. Досить швидко війська Антанти витіснили адміністрацію Директорії і вона мобілізувала свої зусилля на боротьбу з більшовиками, які загрожували їй з боку Радянської Росії.

Підкреслимо, що за умов, які склалися на цей час, Директорія і політичні сили України вирішували, з ким їм єднатися: із західною демократією проти більшовиків, чи з більшовиками проти Антанти. Пошуки орієнтації розкололи українців на декілька таборів. Внаслідок цього з'являються конфліктні ситуації, загострюються стосунки між політичними лідерами та їх прихильниками.

Характерним в цьому є загострення стосунків Директорії УНР з урядом ЗУНР. Головною причиною їх стало підписання Директорією УНР договору про перемир'я з Польщею. Президент ЗУНР Є.Петрушевич не визнав цього договору, тому що він не давав можливості галичанам вести боротьбу проти поляків, які продовжували їх тиснути до Збручу.

Військові сили УНР на початку липня були витиснуті Червоною армією майже до Кам'янця-Подільського – місця перебування уряду УНР. На цей час польські війська зайняли всю територію ЗУНР, витіснивши її уряд і армію за р. Збруч. Після переговорів між УНР і ЗУНР їх армії об'єдналися для боротьби проти більшовиків. У Кам'янці-Подільському діють два уряди. Але в політичному плані злагоди між Є.Петрушевичем і С.Петлюрою не було досягнуто. Головна причина полягла в тому, що уряд ЗУНР не міг погодитись з соціалістичним курсом УНР та проведенням ліберально-демократичної політики в Україні. Ці ж розбіжності не могли негативно не позначитись і на бойовій готовності об'єднаних збройних сил.

На перших порах об'єднані армії успішно повели військові дії проти Червоної армії. 30 серпня під загальним керівництвом генерала УГА А.Кравса було зайнято Київ. Але генерал капітулював на вимогу командування білогвардійської армії Денікіна, війська якої майже одночасно увійшли до Києва з іншого боку. Цим самим галичани в особі генерала А.Кравса показали своє ставлення до Денікіна, можливого союзу з ним і порозуміння з Антантою. Директорія на чолі з С.Петлюрою денікінців сприймала як ворога, який прагнув зробити Україну складовою частиною єдиної та неділимої Росії.

Тимчасова згода у серпні 1919 р. між Є.Петрушевичем, С.Петлюрою і Н.Махно боротись спільно з білогвардійцями не призвела до успіху. Їхні армії не змогли протистояти військам генерала Денікіна. Командування УГА знову виявило прагнення до співпраці з денікінцями. Є.Петрушевич вважав, що створення самостійної України нереальне. Було підписано угоду між командуванням УГА і денікінським командуванням, за якою галицька армія

перейшла у підпорядкування командування білогвардійськими збройними силами півдня Росії.

Коли 16 листопада польські війська зайняли Кам'янець-Подільський, С.Петлюра з членами уряду УНР вирішив перейти до партизанських форм боротьби. 5-тисячна армія УНР з грудня 1919 р. успішно провела “зимовий похід” в тилу денікінців.

Військові дії на території України розгорнулись у двох напрямках. З одного боку Директорія вела боротьбу з Радянською Росією, відстоюючи право на самостійність України. З другого боку – уряд УСРР широким фронтом розгорнув війну на Півдні проти військ Антанти.

Війська Червоної армії свій наступ на Україну розпочали наприкінці грудня 1918 р. Таким чином вони надали підтримку військовим формуванням Українського радянського уряду. Директорія опинилася у скрутному становищі. Її продовжували ігнорувати країни Антанти. Водночас посилюється натиск радянських формувань. Становище ускладнювалось тим, що кількасоттисячна армія УНР почала розпадатись. Селяни-повстанці, які виступали на підтримку Директорії проти гетьманського режиму, стали масово розбігатись по домівкам. Значну роль для падіння боєготовності військ УНР відіграла і активна більшовицька агітація.

У липні 1918 р. в Москві відбувся установчий з'їзд Компартії України. На ньому затверджено програмну ціль – боротися за революційне об'єднання України з Росією. У цьому напрямку було вироблено і тактику взаємодії з РКП(б). В той же час було взято курс не вступати у співпрацю з іншими політичними партіями.

У такій ситуації політичним партіям України слід було визначитись з ким бути. Чи продовжувати боротьбу за незалежну суверенну державу і шукати союзників, чи разом з більшовиками виступити проти Антанти? На цьому фоні і розгорнулись політичні баталії. Не вніс ясності у вирішення цієї проблеми ІV з'їзд УСДП найбільш авторитетної і по суті правлячої в Україні, який відбувся на початку січня 1919 р. у Києві. Слідом за з'їздом відбулася

Всеукраїнська Державна нарада, на якій також не було вироблено чіткої позиції. Політика Директорії не знайшла підтримки і з боку Всеукраїнської Ради селянських депутатів. Не порозумілися між собою і два уряди – Директорії й ЗУНР.

І тільки Збори Всеукраїнського Трудового Конгресу поставили останню крапку у цьому протистоянні. Фракція УСДРП внесла пропозицію, яку підтримала більшість делегатів Конгресу, щодо розвитку демократичного парламентського ладу в Україні. Враховуючи загрозу з боку РСФРР, було доручено владу і оборону України Директорії УНР.

З Півночі на Україну почали наступ радянські війська. 16 січня 1919 р. Директорія оголосила стан війни з Радянською Росією. З цього часу вона почала шукати союзників по боротьбі з більшовиками. Переговори з Францією були дуже важкими. Директорія виступила з проханням прийняти Україну під свій протекторат. Однак французькі війська, що були розпропаговані більшовиками, вимушені були залишити Миколаїв, Херсон, Одесу. Орієнтація Директорії УНР на союз з Антантою зазнала краху.

Зміна уряду УНР, падіння авторитету Директорії серед селянських мас породжували хаос. Навіть січові стрільці, які послідовно захищали УНР, тепер підтримували Радянську владу на місцях.

Уряд Б.Мартоса, що був сформований у квітні 1919 р., закликав українські сили виступити проти іноземного поневолення, яке загрожує Україні з боку Польщі і більшовицької Росії. Але і це не об'єднало українські сили на боротьбу за незалежність. 14 травня проти військ УНР розпочався успішний наступ Польщі. Лише на початку червня Директорії вдалося стабілізувати ситуацію.

На Півдні основна боротьба з інтервентами розгорнулася під проводом українських соціалістів-революціонерів та більшовиків, які вдалися до підпільно-партизанських дій. Більшовики проводили пропаганду у військах інтервентів. Розпропаговані більшовицькими агітаторами добре озброєні французькі, грецькі та білогвардійські частини в боях під Вознесенськом

знали поразки від Червоної армії. Були зайняті Миколаїв і Херсон. 6 квітня 1919 р. радянські війська увійшли в Одесу.

Між політичними партіями України все ще йшли дискусії, який лад треба встановити в Україні. Українські ліві есери разом із незалежницькою фракцією УСДП відкрито виступили проти Директорії на підтримку більшовиків. Про підтримку Рад оголосили загони Нестора Махна. Військові дії його армії зробили значний внесок в перемогу Червоної армії над Директорією і білогвардійцями. До травня 1919 р. Радянська влада була відновлена майже на всій території України в межах колишньої Російської імперії.

Уряд Радянської України зразу ж висловився за недоцільність політичної співпраці з дрібнобуржуазними українськими і російськими партіями. Це, а також невдоволення селянства політикою воєнного комунізму, диктатурою пролетаріату активізувало антикомуністичний рух. Проти більшовиків виступили загони на чолі з отаманом Зеленим, повстанці Соколовського, Гончара, Орловського. У квітні кількість таких загонів зростає до 90. У ліквідації їх виступів брали участь регулярні частини Червоної армії. Але повстання селян проти комуністичного ладу ширилось. Це було однією з причин падіння Радянської влади в Україні влітку 1919 р.

Зростало невдоволення політикою уряду Радянської України і в Червоній армії, більшу частину складу якої становили селяни. Цим скористався командир дивізії Григор'єв, якого підтримали бійці у виступі проти уряду УСРР. Його частини легко здобули перемогу над військами Червоної армії і захопили Катеринослав, Полтаву, Черкаси, Кременчук, Миколаїв, Херсон. Повстання було придушене тільки наприкінці травня 1919 р.

У травні до України прибув голова Реввійськради РСФРР Л.Троцький. Він наполіг на розформуванні Українського фронту і підпорядкуванні його армій командуванню Південного та Західного фронтів. Авантюристами було

затавровано усіх командирів, які брали під сумнів політику радянського уряду. Таким оголосили і Н.Махна.

Важливо встановити, чи дійсно махновщина – уособлення куркульської контрреволюції і бандитського терору, чи це явище боротьби з політичною лінією Л.Троцького. Махновський рух протягом 1919-1921 років був загально-селянським. Війська Н.Махна вели боротьбу з гетьманськими, петлюрівськими, врангелівськими частинами. Багато в чому ця боротьба збігалася з діями Червоної Армії. Разом з тим вона була співзвучна з повстанням у Кронштадті, антоновщиною, із заколотом у Західному Сибіру. Це була боротьба проти воєнного комунізму, який був введений в Радянській державі в період громадянської війни.

На Півдні України цю боротьбу активно підтримали селяни проти спроб реставрації поміщицького землеволодіння. З другого боку це негативна реакція того ж селянства на ліворадикальну політику воєнного комунізму, уведено в Радянській Росії, і перенесену на територію Радянської України. У такій ситуації Н.Махно не зробив жодного кроку до компромісу з гетьманцями П.Скоропадського, денікінцями, врангелівцями. Двічі протягом громадянської війни він ставав союзником більшовиків у відновленні Радянської влади в Україні. Хто ж кого зраджував? Махно чи Троцький?

Це методологічне питання, відповідь на яке розкриває саму суть природи революційної боротьби селян України. Махновський рух – це один з конкретних проявів української революції і громадянської війни. Боротьба з білими, союз з червоними цілком свідчать про те, що він ототожнював себе з революцією. Махновська ідеологія була проста і відбита у гаслах: “За експлуатованих проти експлуататорів!”, “Геть білогвардійську сволоту!”, “За вільні ради!”, “Геть комуни!”, “За ради без комуністів!”.

Активно виступаючи проти політики воєнного комунізму, махновці лояльно ставились до Радянської влади. Вони лише не згоджувались з трактуванням її змісту більшовиками. Для махновців Ради були повнокровними органами місцевого самоврядування з широкими

повноваженнями і лише частковим делегуванням окремих функцій вищим державним установам. Вони не могли сприймати більшовицьке розуміння змісту діяльності Рад як органів диктатури пролетаріату, безпосереднього проведення політичної лінії Центру. Махновський рух, як бачимо, не можна ототожнювати з анархією, хоча Н.Махно, якого звали батьком, на різних етапах наближав до себе анархістів. Не можна назвати переконаним анархістом і самого Н.Махна. Це був обдарований талановитий, бентежний, імпульсивний, по-селянському кмітливий, одночасно і тиран, і раб стихії селянського руху, який виніс його на гребінь слави.

На початок 1920 р. Радянську владу в Україні було відновлено. Залишки білогвардійської армії зосередилися в Криму.

У квітні 1920 р. між УНР і Польщею було підписано Варшавський договір. Згідно з ним Директорія була визнана урядом незалежної УНР. За це визнання і військову допомогу в боротьбі з більшовиками уряд УНР погоджувався на передачу Польщі Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя, частини Полісся і Волині. Цей договір викликав обурення, особливо у Галичині.

25 квітня 1920 р. збройні сили Польщі і УНР розпочали спільні військові дії проти Червоної армії. 6 травня польсько-українські війська захопили Київ. На Україну було перекинуто значну кількість радянських військ, в тому числі і Першу кінну армію С.Будьонного. У червні вона почала наступ на війська УНР і Польщі і вимусила їх відступити спочатку за Збруч, а потім за Серет і Дністер. Цей успіх був тимчасовим для Червоної армії. Польсько-українська армія перегрупувала свої сили і, розгромивши частини радянської армії, знову оволоділа територією між Дністром і Збручем.

Ризьким перемир'ям 12 жовтня 1920 р. між Польщею і Радянською Росією було поставлено крапку у польсько-радянській війні. 18 березня 1921 р. було підписано мирний договір між Польщею і Радянською Росією. В обмін за територіальні поступки, аналогічні Варшавській угоді, Польща

визнала Радянську Україну. На вимогу УСРР Польща зобов'язалась заборонити перебування на своїй території всіх антибільшовицьких організацій, в тому числі й уряду УНР.

Після закінчення воєнних дій проти Польщі, було піднято питання про ліквідацію армії Врангеля. Вирішальну роль у проведенні Кримської військової операції проти врангелівців відіграли частини Н.Махна. Однак уряд Радянської України, проводячи лінію Центру, на V Всеукраїнській партійній конференції, що відбулась у Харкові відразу після перемоги над Врангелем, визнав махновський рух “великим злочином” і розпочав боротьбу за його ліквідацію.

Незважаючи на завершення громадянської війни на території України, в ній продовжувала проводитись політика воєнного комунізму. V Всеукраїнська конференція в своїх рішеннях підкреслила правильність курсу на рішучу боротьбу за націоналізацію засобів виробництва і вилучення їх з приватних рук, за збереження продрозкладки, викорінення початкових форм капіталістичних відносин на селі, що зароджувались у вигляді міцних селянських господарств.

Рішення V Всеукраїнської конференції Компартії України законсервували політику протистояння, сприяли зростанню напруги у селянському середовищі, більша частина якого боролась за Радянську владу з денікінцями, врангелівцями, поляками, німецькими та іншими іноземними інтервентами. Селянин, який із зброєю в руках боровся за Радянську владу, не міг зрозуміти, чому ігнорується його право на земельну власність. Політика Радянського уряду на насильницьке вилучення результатів селянської праці не сприймалась ні розумом, ні серцем хлібороба.

Директивні вказівки партійних і радянських органів розцінювались селянами як насильницькі дії і викликали незадоволення їх широких мас. Стійкі симпатії селян до Н.Махна і його армії знову починають зростати. Це і було розцінено владою як бандитизм.

Після вигнання врангелівців з Криму між червоними частинами і махновцями виникали дрібні конфлікти. Керівництво військовими діями проти армії Н.Махна було покладено на М.В.Фрунзе. Розроблений план оточення і повної ліквідації повстанської армії в Криму наприкінці листопада 1920 р. не вдалось реалізувати. Боротьба між військовими частинами Червоної Армії, які очолював М.В.Фрунзе, і повстанськими загонами Н.Махна затягнулась. Повстанців активно підтримувало населення півдня України. Їх загони поповнювались новими силами.

Н.Махно, переслідуваний регулярними військами Червоної Армії, проводив активні рейди на Херсонщину, Київщину та на територію інших губерній України. Однак під впливом значних втрат, дезертирства, відсутності взуття, одягу моральний стан його бійців погіршився. Н.Махно повернувся до Гуляйполя – столиці повстанського селянського руху на Півдні України. Бої, які продовжувались, виснажували залишки повстанців. В одному з переслідувань і сам Н.Махно був важко поранений.

Збереження до осені 1921 р. в Україні продрозкладки і активне вилучення продовольства у селян продовжували стимулювати широке незадоволення. У квітні на її території діяло 102 повстанських загонів. У цей період, одужавши, Н.Махно знову очолив боротьбу декількох сот повстанців з Червоною армією, проводячи рейди на Катеринославщину, Харківщину, Полтавщину, Олександрівщину та інші території. Зазнавши великих втрат, переслідуваний, багато разів поранений, Н.Махно 28 серпня 1921 р. перейшов з невеличким загonom Дністер і емігрував до Румунії.

Так закінчилась громадянська війна в Україні. За сім неповних років двох війн, розстріли, епідемії, голод забрали життя близько 1,5 млн. її жителів. Нестача харчів, палива, безробіття змусили сотні тисяч людей покинути міста і повернутись в село.

Таким чином, громадянська війна стала наслідком відсутності єдності і поглядів політичних сил на самобутний розвиток української держави,

усвідомлення лідерами їх політичної відповідальності за свої дії, прояву політичної волі до послідовності в соціально-економічних перетвореннях.

Громадянська війна, як і всяка війна, несе з собою не лише руйнування економіки, соціальний занепад, знищення людей. Вона їх роз'єднує і ставить між ними кордони. Одним з наслідків громадянської війни стало те, що населення західноукраїнських земель, де проживало кілька мільйонів етнічних українців залишалось за кордонами України. Цим було призупинено багатовікове прагнення до возз'єднання нації та її справжнього відродження. Це була історична кривда, заподіяна українському народові.

Література для подальшого вивчення теми:

Винниченко В. Відродження нації (Репринтне відтворення видання, 1920 р.) – Київ – Відень, 1990.Т.1-3.

Гражданская война на Украине. 1918-1920. Сборник документов и материалов. В 3-х т., 4 кн.-К., 1967.

Краткая инструкция по борьбе с бандитизмом и кулаческими восстаниями СНК УССР 20 апреля 1920 г. // Віче. – 1994. - №1.- С.122-127.

Махно Н. Воспоминания (репринтное воспроизведение изданий 1929, 1936, 1937 гг.) – Киев – Париж, 1991.- Т. 1-3.

Революция на Украине по мемуарам белых: Репринтное воспроизведение издания 1830 г. – К.,1990.-420 с.

Верстюк В.Ф. «Военный коммунизм» на Україні // Маршрутами історії: Зб. ст. – К., 1990. – С. 37-134.

Гунчак Г. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. С. 306-346.

Історія України: Курс лекцій у 2-х кн. Кн.2. К.: -1992.-С.150-196.

Історія України. Нове бачення. У 2-х т. Т.2. – К., 1996 – С.77-172.

Литвин М., Науменко М. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 1-205.

Про минуле – заради майбутнього. – К., 1989. – С. 198-282.

Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1993.-С. 423-467.

Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил. 1917-1921. – К., 1995 – С. 96-398.